

СЕГМЕНТНІ КОНСТРУКЦІЇ З НАЗИВНИМ УЯВЛЕННЯ: СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснюється аналіз семантичних відношень між компонентами сегментної конструкції з називним уявлення – сегментом (компонентом, який замінюють) і корелятом (компонентом, яким замінюють).

Ключові слова: сегментна конструкція, називний уявлення, кореферентна заміна, косигніфікативна заміна, предикативна заміна, непредикативна заміна, постседентна заміна, антиседентна заміна.

Визначення семантичних зв'язків і характеристик, віднайдення шляхів їх взаємодії у синтаксичній структурі висловлювання і їх системний опис є актуальним завданням лінгвістики. Вивчення синтаксичних явищ з позиції семантики дозволяє виявити причини, на перший погляд, ненормативних синтаксичних структур, якими інколи вважають сегментні конструкції (СК), що і пояснює наше дослідження семантики СК. Тому заявлену тему вважаємо *актуальною*.

Предметом дослідження ми обрали СК з називним уявленням, як один із аспектів дослідження, регламентованих обсягом статті. Джерелом фактичного матеріалу є мовотворчість Ю.Андруховича, Л.Дереша, С.Жадана, І.Роздобудько. Принагідно зауважимо, що синтаксис мовотворчості сучасних письменників ще не був об'єктом лінгвістичного дослідження. *Мета дослідження* передбачає виявлення в аналізованих творах СК з називним уявленням, їх карткування та виявлення семантичних зв'язків між компонентами конструкції. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) опрацювати науково-теоретичну літературу з досліджуваної проблеми; 2) шляхом суцільної вибірки закартувати фактичний матеріал – СК з називним уявленням – з романів Ю.Андруховича, Л.Дереша, С.Жадана, І.Роздобудько; 3) проаналізувати семантичні зв'язки між компонентами СК з називним уявленням. Всього нами дібрано 1300 СК з називним уявленням.

Аналіз семантичних відношень між компонентами конструкції з називним уявленням здійснюється перш за все на основі взаємодії сегмента і його замітника, оскільки саме сполукою *сегмент-корелят* здійснюється, на наш погляд, безпосередній зв'язок між частинами СК. На думку деяких лінгвістів, семантичні характеристики субстантива, який є ядерним компонентом сегмента і безпосередньо не пов'язаним з постсегментним компонентом, можуть бути виявлені лише при співвідношенні його з синтаксичними функціями займенникового корелята. «Займенниковий корелят у базі це свого роду потенційний індикатор для встановлення повного лексичного змісту, вираженого у співвіднесенні з ним субстантивному сегментному компоненті» [15, 136].

Розглянемо наступний приклад: *Прокляте вино! Де я його придбав?* (11, 33). У цьому висловлюванні субстантив із залежними від нього словами з метою актуалізації винесено в ініціальну позицію. Таким чином порушені конструктивні синтаксичні зв'язки, відновити які можна (за Т.Н.Сафроновою), замінивши корелят субстантивом: *Де я придбав прокляте вино?* Необхідно зауважити, що при такій підстановці повністю змінюється комунікативне завдання: тема стає ремою, рема – темою; відновлюються структурні зв'язки між компонентами, і конструкція з сегментної перетворюється на нерозчленовану, нормовану. На наш погляд, процес заміни корелята субстантивом недоцільний, оскільки важливо підкреслити саме актуалізовану позицію сегмента, виділити його і тим самим привернути увагу читача.

Проте не можна недооцінювати роль корелята субстантива в СК з називним уявленням. Саме за допомогою займенника здійснюється тісний зв'язок між компонентами розчленованої структури. На думку М. Откупщиковой, у цьому випадку діє закон зв'язності тексту. Однією з головних умов існування зв'язного тексту є повторення змісту. У свою чергу повторення змісту здійснюється за допомогою процесу заміни. «Заміна у загальному розумінні – це відношення, яке зв'язує елемент, який замінюється і елемент, який замінюють, здійснюючи різні умови збереження (передачі) змісту одного елемента іншим» [8, 18]. Саме завдяки процесу заміни тема отримує у СК подвійне позначення (у сегменті й у кореляті постсегментного компонента).

Займенники традиційно вважають заміниками іменників, з чим, як відомо, пов'язане походження терміна. Ця точка зору представлена у роботах ХІХ – початку ХХ ст. Проте аргументом проти такого тлумачення займенників є той факт, що займенники часто не мають антицедента; у цьому випадку «вони можуть відноситися не лише до іменників (слів, заміщати слова), але і до цілих фрагментів тексту» [5, 4].

У лінгвістичній літературі прийнято поділяти займенники на кванторні, дейктичні і анафоричні [7, 295]. Кванторні займенники вказують, що «у тексті іде мова про усі (кожен) елементи якого-небудь семантичного класу, який описується цим текстом або є зрозумілим із мовної ситуації (квантор узагальнення), про деяку частину елементів (квантор обмеження), про якийсь елемент (або елементи) поза кількісним взаємовідношенням між ним і семантичним класом (квантор існування)» [8, 6]. До кванторів належать неозначені, інтродуктивні, екзистенціальні, універсальні, заперечні і питальні займенники [7, 295].

Дейктичні займенники вказують на учасників акту мовлення або мовної ситуації. До цього розряду відносяться особові займенники 1-ої та 2-ої особи.

Анафоричні (текстоутворюючі) займенники вказують на висловлювання або текст. Займенники або передують елементам тексту, або, що буває частіше, повторюють їх, виражаючи анафоричний зв'язок між займенником і його антицедентом, виступаючи тим самим засобом розгортання і встановлення смислових зв'язків у тексті. До анафоричних займенників відносять особові займенники 3-ї особи, вказівні, зворотні, взаємні і відносні займенники [7, 295].

Отже, займенники у сучасній українській мові можна розділити на дві групи: на квантори і неквантори. Займенники-неквантори розглядаються як замітники, тому у дослідженні вони цікавлять нас передусім як корреляти субстантива у постсегментному компоненті СК. Використання анафоричних займенників у конструкціях з називним уявленням не випадкове, оскільки основна функція названих займенників – «гіперсинтаксична функція вираження закону зв'язності тексту» [8, 7].

Отже, займенники створюють зв'язок заміни щонайменше між двома елементами – елементом, якого замінюють (сегментом) і елементом, який замінюють (корелятом сегмента). При цьому домінуючим компонентом зв'язку заміни в аспекті номінативного значення виступає елемент, якого замінюють, оскільки лексичне значення передається саме сегментом.

За М.Откупщиковою виділяють основні типи заміни.

І. Залежно від типу зв'язку між елементом, який замінюють і яким замінюють можна виділити кореферентну і косигніфікативну заміну.

1.1. **Кореферентна заміна** (за термінологією В.Гака, адекватна займенникова анафора) характеризується тим, що елемент, яким замінюють і якого замінюють відносяться до того ж самого денотата (референта): *Дім. ...Зовні він лишився таким самим: камінною коробкою, яких багато на будь-якому віддаленому хуторі* (13, 219). У цьому прикладі спостерігається референціальна тотожність – займенник *він* замінює денотат *дім*. При адекватній анафорі займенник точно відтворює значення слова, яке замінюється. Заміна у цьому випадку не ускладнена ніяким додатковим значенням. Заміна іменника займенником здійснюється за певним правилом: займенник замінює не один іменник, а усю іменну групу, тобто іменник з його характеристиками [3]: *Стара королева! Яке вона має право?* (12, 50). – у цьому прикладі особово-вказівний займенник *вона* замінює усю іменну групу *стара королева*.

Кореферентна заміна спостерігається у СК з називним уявленням. Наведемо ще приклади референціальної тотожності елемента, яким замінюють і якого замінюють: *Бідний Макс! Про що він думає зараз?* (14, 12); *Ні, львів'янка. І вона увесь час танцює з іншими, але так, ніби зі мною* (2, 107); *Красиве слово... Але без дії воно нічого не важить* (13, 43); *Жанна, Лорна – вони, я встиг помітити, теж дістали якісь свої переживання, щось у їхніх душах зринало на поверхню, а я не впевнений, що з ден душ підіймається добре, світле й достойне бути вічним* (4, 140).

У цих і подібних прикладах заміна субстантива здійснюється особово-вказівним займенником 3-ої особи, який виконує у постсегментному компоненті функцію підмета. Часте вживання займенникового корелята у формі називного відмінка пояснюється, ймовірно, тим, що підмет найчастіше виступає темою повідомлення.

Кореферентна заміна можлива і при вживанні корелята у формі непрямих відмінків: *Або дружинники. Їм не подобалося, що ми цілуємося в парку* (1, 275) – займенниковий корелят субстантива вжитий у формі давального відмінка. Елемент, яким замінюють і якого замінюють співвідносяться з одним референтом. На думку Т.Іванової, неспівпадання відмінків у структурі пролептичної конструкції (СК з репризним розташуванням частин) сприяє ще більшому виділенню елемента висловлювання, який актуалізується, і зростанню експресивності всього висловлювання загалом [6, 17]: *Перекладач Шекспіра. У нього завжди проблеми з одягом* (9, 36); *Нитки біленькі, стьожки кривенькі. Але за правилами гри їх не помічатимуть* (14, 33) *Рідна стежка! Ноги самі впізнають її, я стрімко злітаю вниз, вниз, вниз* (4, 143); *Мабуть, солідна*

дама, відомий режисер, сценарист. Отже, рано чи пізно ми можемо перетнутися. Але, на жаль, я нічого не можу їй запропонувати (12, 77).

Адекватна анафора можлива і при співвідношенні іменної групи, яка є сегментом, і займенниковим прислівником, який її замінює: *У клубі у «Самича». Вчора в день зайшов пообідати, а там він* (14, 108).

Таким чином кореферентна заміна характеризується адекватним відтворенням значення слова, яке замінюється займенником.

При такій заміні у структурі висловлювання зберігається і передається «заряд репрезентації», тобто сукупність лексико-граматичних властивостей номінатива, який є сегментом.

1.2. Косигніфікативна заміна полягає у тому, що зміст елемента, який замінюється і яким замінують здійснюється на сигніфікативному рівні. При цьому варто зазначити, що для конструкцій з називним уявленням такий тип зв'язку не є характерним, оскільки косигніфікативна заміна не передбачає наявності у постсегментному компоненті займенникового корелята.

Отже, залежно від типу зв'язку між сегментом (комунікативним суб'єктом) і постсегментним компонентом (комунікативним предикатом) у конструкціях з називним уявленням відбувається кореферентна заміна, яка характеризується референціальною тотожністю номінатива і корелята. Така заміна є типовою для конструкцій з називним уявленням, оскільки елемент, яким замінують у цьому випадку виражається займенником. Це не випадково. Займенники якнайкраще виконують референтну функцію, вони є субститутами раніше названих відрізків тексту і вказують на певний денотат.

II. Залежно від структурно-семантичної характеристики елементів, які замінують і якими замінують виділяють предикативну і непередикативну типи замін.

2.1. Предикативна заміна здійснюється тоді, коли в ролі синтаксично опорного слова, яке замінюється знаходиться слово зі значенням предиката: *Появлення інтересу в культурних колах до змінених станів свідомості – цей пункт перегукується з п.3, і є його дзеркальною протилежністю* (16, 98). У цьому прикладі елемент, який замінюється виражений віддієслівним іменником. Саме тому можна говорити у подібних випадках про предикативну заміну.

2.2. Непредикативна заміна характерна для конструкцій, у яких корелят замінює субстантив, який не має предикативного значення: *Ага, футбол. Ти ним цікавився? Це заслабке слово.* (2, 43); *Мої батьки? Вони майже впевнені, що одного ранку я дівча, подався у світи разом із мандрівним цирком* (1, 289). У цих прикладах займенником замінюється номінатив, який не має значення предиката. До того ж цей тип є характерним для СК з називним уявленням, оскільки вони є номінативними структурами, сегмент яких, як правило, виражений невіддієслівним іменником.

III. Залежно від позиції корелята виділяють два типи заміни – постцедентне і антицедентне.

3.1. Постцедентна заміна здійснюється за умови повторення попереднього змісту, його дублювання: *Тінь моя, вона слухається моїх рухів* (4, 20); *Сімнадцятилітнє їй можна було й не такої лапші понавішувати* (2, 377). При такому зв'язку елемент, яким замінують знаходиться після елемента, який замінують. Перед нами конструкції з репризним розміщенням частин.

3.2. Антицедентна заміна здійснюється за умови передбачення наступного змісту: *От що таке канікули – передчуття ініціації* (2, 59); *І що таке взагалі – любов?* (10, 226). Ці конструкції є побудовами з антиципаційним порядком розміщення частин.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що обидва типи відношень (постцедентне і антицедентне) організують зв'язок між елементами конструкції, так або інакше корелюють за змістом, обидва є засобами вираження закону зв'язності тексту; замітники в обох випадках відповідно до їх категоріального значення виконують певні синтаксичні функції. Можна відзначити основну відмінність названих типів заміни: постцедентна і антицедентна заміна різняться своїми функціями: при постцедентній заміні зміст дублюється, при антицедентній – передбачається.

Таким чином аналіз семантичних зв'язків між компонентами СК з називним уявленням здійснюється перш за все на основі взаємодії сегмента і його замітника (займенникового корелята). Залежно від типу зв'язку між сегментом (комунікативним суб'єктом) і постсегментним компонентом (комунікативним предикатом) у конструкціях з називним уявленням відбувається кореферентна заміна. Залежно від структурно-семантичної характеристики елементів, які замінують і якими замінують для називного уявлення властива предикативна і непередикативна заміна. Залежно від позиції корелята СК з називним уявленням характерні два типи заміни – постцедентна і антицедентна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Переверзія. Роман. – Львів: ВНТЛ – Класика, 2004. – 304 с.
2. Андрухович Ю. Таємниця. Замість роману / Худож.-оформлювач І.В.Осіпов; Фото на обкладинці Сузани Шлеєр. – Харків: Фоліо, 2007. – 478 с. – (Література).
3. Гак В. Г. Грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М.: Изд-во Добросвет, 2000. – 832 с.
4. Дереш Л. Трохи п'їтьми, або На краю світу. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 288 с.
5. Евтюхин В.Б. Местоимение / В.Б.Евтюхин. – СПб.: Изд-во С.-Пеерб. ун-та, 2001. – 104 с.
6. Иванова Т. Ф. Структурные свойства и функциональный статус пролепса в современном немецком языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. Ф. Иванова. - Минск, 1990. – 20 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н.Ярцева. – 2 е изд., доп. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.: ил.
8. Откупщикова М. И. Местоимения современного русского языка в структурно-семантическом аспекте / М. И. Откупщикова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 87 с.
9. Роздобудько І. Амулет Паскаля: Роман / Худож.-оформлювач І.В.Осіпов. – Харків: Фоліо, 2009. – 189 с. – (Література).
10. Роздобудько І. Він: Ранковий прибиральник. Вона: Шості двері. Романи. Видання друге. – К.: Нора-Друк, 2007. – 312 с. Серія: День Європи.
11. Роздобудько І. Гудзик / Худож.-оформлювач І.В.Осіпов. – Харків: Фоліо, 2008. – 222 с. – (Колібри).
12. Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя / Худож.-оформлювач І.В.Осіпов. – Харків: Фоліо, 2009. – 287 с. – (Література).
13. Роздобудько І. Дві хвилини правди. Роман. – К.: Нора-Друк, 2008. – 248 с. – (День Європи).
14. Роздобудько І. Останній діамант міледі: Авантюрний детектив / Худож.-оформлювач І.В.Осіпов. – Харків: Фоліо, 2007. – 222 с. – (Колібри).
15. Сафронова Т.Н. Сегментированные конструкции в современном английском языке. – Дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1975. – 156 с.
16. Трициліндровий двигун любові / Ю.Андрухович, Л.Дереш, С.Жадан. Худож.-оформлювач О.Г.Жуков. – Харків: Фоліо, 2009. – 219 с. – (Графіті).

В статье осуществляется анализ семантических отношений между компонентами сегментной конструкции с именительным представлением – сегментом (замещаемым) и коррелятом (заместителем).

Ключевые слова: сегментная конструкция, именительный представитель, кореферентное замещение, косигнификативное замещение, предикативное замещение, непредикативное замещение, постседентное замещение, антиседентное замещение.

In the article we analyse semantic relations between the components of a segmental construction with nominative conceptive the element – a segment (a component, which is substituted) and a correlate (a component which substitutes).

Key words: a segmental construction, nominative concept, coreference substitution, cosignification substitution, predicate substitution, nonpredicative substitution, postcedential substitution, anticedential substitution.